

Styl(e) poradnika. Wokół stylistycznego komponentu gatunku i tekstu

EWA FICEK
(Katowice)

Celem niniejszego artykułu jest próba spojrzenia na poradnik (przede wszystkim książkowy¹) jako na gatunek zajmujący szczególnie ważne miejsce w obszarze współczesnej kultury, a także na jego wielorakie aktualizacje. Ujęcie to – notujące moje spostrzeżenia, lecz również wątpliwości – wpisywać się będzie w dociekania tego nurtu językoznawstwa, którego przedstawiciele „dostrzegają potrzebę integracji badań stylistycznych z genologicznymi oraz wskazują na walor poznawczy wspólnej płaszczyzny dociekań” (Sławkowa 2000: 305)². Poczynione przeze mnie w dalszej części uwagi (z konieczności prezentowane tu wybiórczo i w dużym skrócie) traktować należy jako fragment zdecydowanie szerszej zakrojonej projektu, który poświęcony był wszechstronnej charakterystyce dzisiejszego poradnika – całościowej i rozpoznawanej konstrukcji wypowiedzeniowej, która, co udało się udowodnić poprzez odtworzenie modelu

¹ Poradnik można jednak rozpatrywać w szerszej perspektywie, ukazując jego zróżnicowane, warunkowane rodzajem medium, wcielenia (np. poradniki prasowe, radiowe, telewizyjne, internetowe). Szczegółowo piszę o tym w innych pracach: Ficek 2006: 75–77 lub Ficek w druku.

² Postulat, by na piętro gatunkowe przenieść punkt ciężkości analiz stylistycznych, sformułowała np. M. Wojtak (1998: 374, także: 2001, 2004, 2005, 2007); por. też konstatacje B. Witosz (2005, 2009: *passim*). Operacja oddzielania stylowych i gatunkowych wyróżników tekstu może być kłopotliwa. Styl traktuje się bowiem jako istotny element opisów gatunkowych, jednakże w charakterystyce stylistycznej należy brać również pod uwagę wszystkie składniki modelu gatunkowego (zob. analizy stylistyczne pomieszczone w: Bańkowska, Mikołajczuk [red.] 2003: 167–350).

(wzorca) poradnika oraz jego tekstowych poświadczeń, mieści się w Bachtinowskiej koncepcji gatunków mowy³.

1. Uzgodnienia teoretyczne

Przyjęcie wyodrębnionej wcześniej opcji metodologicznej oraz sygnalizowanych w tytule artykułu zagadnień szczegółowych wiąże się z dokonaniem ważnych rozstrzygnięć terminologicznych⁴, w tym także z koniecznością ponownej interpretacji relacji w przeszłości wielokrotnie już precyzowanych: styl–gatunek, styl–tekst. Przejdźmy zatem do krótkiego przypomnienia kwestii natury ogólnej.

Organiczną więź stylu z gatunkiem (i tekstem) wyraźnie zaakcentował Michaił Bachtin, stawiając tezę, iż: „wszelki styl łączy się nierozzerwalnie z wypowiedzią oraz jej typowymi formami, tj. gatunkami mowy” (Bachtin 1986: 352). Kwalifikacja stylowa i gatunkowa przysługuje potencjalnie każdej wypowiedzi, zaś wykładniki stylu i gatunku występują na wszystkich piętach organizacji tekstu. Gatunek pojmowany jako kategoria ogólna (model tekstu) automatycznie podsuwa narzędzia określonej charakterystyki stylistycznej (zob. Dobrzyńska 2003: 9 i n.); z kolei konkretną, jednostkową aktualizację wybranego modelu gatunkowego należałoby uznać za „ucieleśnienie” (ale tylko częściowe – zob. zastrzeżenia odnotowane w: Witosz 2009: 219, Wojtak 2007: 17) odpowiadających mu rejestrów stylistycznych.

³ Akceptacja założenia o gatunkowej determinacji całego tekstowego uniwersum (Bachtin 1986) pozwala na genologiczną interpretację nie tylko wypowiedzi artystycznych, ale też: form użytkowych, form dynamicznych, heterogenicznych, form o rozciągliwych ramach demarkacyjnych (takie kwalifikacje przypisuje się częstokroć poradnikowi); pozwala wreszcie na odrzucenie postmodernistycznego postulatu o „śmierci gatunków” (por. Bolecki 2007; polemicznie na ten temat również: Wilkoń 2002: 208 i Witosz 2005: 33–39). Mimo że czasem odmawia się poradnikowi prawa do bycia odrębną formą mowy, da się wydzielić odpowiadające mu parametry generyczne. Parametry te mają wprawdzie wyznaczniki „elastyczne”, lecz na tyle wykrystalizowane i „uchwytnie”, że stają się przedmiotem zamierzonego naśladownictwa, stylizacji, cytatu aluzji (Ficek 2010: 51–52). Por. też odmienne ujęcia gatunkowości poradnika zaprezentowane w: Zierkiewicz 2004 i Ficek 2006.

⁴ Mam na względzie np. konstrukty teoretyczne funkcjonujące w obrębie stylistyki lingwistycznej zorientowanej genologicznie oraz wielość definicji stylu. Dla porządku przyjmuję tymczasem, że styl to zjawisko polimorficzne (Wojtak 2007: 16). Dyskusje dotyczące zakresu tego pojęcia doprowadziły do oddalenia się badaczy od rozumienia „klasycznego”. Ustalono, że jedności stylu należy poszukiwać poza sferą językowych eksponentów. W tym miejscu warto uwypuklić dwie koncepcje. Pierwsza uświadamia, iż styl „nie jest zjawiskiem tylko powierzchniowym, dotyczy nie tylko form wyrazu, lecz tkwi w głębszej warstwie języka, w sferze znaczeń i w sposobie postrzegania rzeczywistości, sięga sfery zachowań człowieka” (Bartmiński 1993: 118). W myśl drugiej propozycji styl powinno się traktować jako „humanistyczną strukturę tekstu” (Gajda 1982: 68).

O wyborze środków językowo-stylistycznych rozstrzyga treść, przeznaczenie i funkcja społeczna⁵ konkretnych wypowiedzi zróżnicowanych genologicznie:

Gatunki, tzn. konkretne, względnie trwałe pod względem tematycznym, kompozycyjnym i stylistycznym typy wypowiedzi, kształtują się w zależności od funkcji (naukowej, technicznej, publicystycznej, praktycznej, obyczajowej) oraz specjalnych, właściwych każdej sferze, okoliczności obcowania językowego. Styl wchodzi w nierozwalny związek z określonymi jednostkami tematycznymi i – co szczególnie ważne – z określonymi jednostkami kompozycyjnymi: pewnymi typami budowy całości, formami jej zwięźczenia, odmianami stosunku mówiącego wobec innych uczestników językowego porozumiewania się (słuchaczy lub czytelników, partnerów, cudzej mowy itp.). (Bachtin 1986: 354)

Kategoria stylu (typu) pozwala poza tym na grupowanie tekstów w samoistnie różnicujące się grupy (klasy). Poszczególne style (odmiany) funkcjonalne języka tworzą swoiste „sfery grawitacji”⁶, które konstytuują przynależne określonym odmianom repertuary gatunków⁷. W związku z tym poprawne rozpoznanie gatunku tekstu powinno się uznać za wstępne (choć oczywiście niejedyne) kryterium jego identyfikacji stylowej. Należy przy tym pamiętać, że poszczególne rodziny stylowe (a w konsekwencji również gatunkowe) nie są od siebie ściśle odgraniczone i mogą na siebie oddziaływać – mniej lub bardziej intensywnie (Kurkowska, Skorupka 2001: 231).

Przyjęcie niezmiennych granic poszczególnych rodzin nie jest możliwe także dlatego, że: „W świecie gatunków prawo własności nie jest przestrzegane. Gatunki mają swój «rodowód», ale zarazem nieposkromioną chęć wchodzenia w różne, czasem nieprzewidywalne związki” (Witosz 2005: 151).

2. Poradnik a style typowe

Odpowiedź na pytanie o status przynależności stylowej poradnika jako gatunku mowy wydaje się więc nieodzowna⁸. W pierwszej kolejności muszę zaznaczyć,

⁵ Spis rejestrów stylistycznych polszczyzny, kształtujących się w zależności od funkcji wypowiedzi, bywa różnie dookreślany (zob. np. Gajda 2001b, Zdunkiewicz-Jedynak 2008: 96–170, Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska 2009: 113–121)

⁶ Przez „sferę grawitacji” rozumiem gatunki najbardziej reprezentatywne dla danego stylu, zajmujące w tak wyobrażonej konstelacji form pozycję centralną. W odmianie ściśle naukowej pozycję taką zajmuje, zdaniem S. Gajdy (1993b: 179), artykuł.

⁷ S. Gajda zauważa: „Każda z gatunkowych «rodzin» stylowych ma swoją specyfikę, przejawiającą się w poszczególnych gatunkach i w ich wzajemnych powiązaniach” (Gajda 1993a: 256).

⁸ T. Dobrzyńska dowodzi: „Opisać dany gatunek to przede wszystkim zidentyfikować parametry pragmatyczne jego typowego użycia [...], ale też – ustalić jego strukturę tekstową. To wyznaczyć jego miejsce w polu

że struktury, jaką poddaje oglądowi (typu wypowiedzi, komunikacyjnej całości obejmującej różne odmiany i/lub urzeczywistnienia tekstowe), nie da się jednoznacznie (trwale) przypisać do jednego tylko stylu funkcjonalnego. W tym sensie poradnik jest „gatunkiem wędrującym”, migrującym (Wojtak 2007: 17), podatnym, by użyć słów Bachtina, na tzw. transakcentację (Bachtin 1986: 375, Dobrzyńska 2003: 29).

Z uwagi na ograniczone rozmiary tego artykułu wspomnę tylko, że: Stanisław Gajda (zob. Gajda 1982, 1993b, 1999a, 2001a) uważa poradnik za gatunek naukowy⁹. Precyzyjnie rzecz ujmując, osadza go razem z instrukcją, sformalizowanym patentem i normą (a ostatnio także z tekstami sponsorowanymi, służącymi promocji produktów) w przestrzeni dyskursu praktycznego/praktycznonaukowego¹⁰. Dyskurs ten zorientowany jest na zewnątrz tej dziedziny ludzkiej działalności, której podstawowy cel stanowi uzyskiwanie i rejestrowanie nowej, poznawczo cennej wiedzy o świecie (Gajda 2001a: 294).

Sądzę, że przedstawioną propozycję (skądinąd niepozabawioną racji) należy dodatkowo uściślić. Sferę pragmatycznych zastosowań nauki/techniki obsługuje tylko pewna grupa poradników. Poradniki te prezentują treści mniej lub bardziej wyspecjalizowane, nie tylko techniczne.

Budując typologię tekstów naukowych, ten sam autor (Gajda 1993b: 180) wyznacza miejsce poradnikowi (jak rozumiem, np. szkolnemu, metodycznemu¹¹) także na peryferiach odmiany dydaktycznej (centralną pozycję zajmują

gatunkowym, w obrębie określonych stylów funkcjonalnych. Pozwoli to oddzielić jego użycia zgodne z normą od użyć nietypowych, będących rezultatem świadomej gry z formą gatunkową lub nieświadomej deformacji. Umożliwi też uchwycenie przemian strukturalnych i funkcjonalnych w procesie ewolucji gatunku” (Dobrzyńska 1992: 80). Zob. też Ficek 2006: 58–75.

⁹ Odmiennego zdania jest chociażby A. Wilkoń. Co więcej, w poczet gatunków naukowych nie zalicza on: patentu, normy oraz instrukcji (Wilkoń 2002: 261).

¹⁰ W szeroko pojętym dyskursie naukowym (Gajda 1999b, 1990) jestem skłonna wydzielić (tak Gajda 1993b: 181) komunikację wewnątrznaukową (teoretycznonaukową, ściśle naukową, centralną pododmianę stylową, którą posługują się fachowcy) oraz komunikację nakierowaną na zewnątrz nauki (np. podstyle: popularnonaukowy i dydaktycznonaukowy, ukształtowane odpowiednio przez relacje: specjalista – niespecjalista, specjalista – adept określonej specjalności, podstyl praktycznonaukowy – obsługujący sferę zastosowań nauki, techniki). Odwołując się do stanowiska S. Gajdy, można skonstatować, iż – w przeciwieństwie do podstylu popularnonaukowego (zob. Starzec 1999) – pododmiana praktycznonaukowa, przechodząca współcześnie znaczne przeobrażenia (m.in. pod wpływem wzorców zachodnich), nie została dotychczas systematycznie opracowana i dlatego typologiczne ujęcie jej gatunków nie jest wystarczające.

¹¹ W poradnikach metodycznych znajdują się: propozycje pracy z wybraną serią podręczników, scenariusze zajęć itp. Do broszur tego typu dołącza się też z reguły rozmaite pomoce dydaktyczne (programy multimedialne itd.).

tu, jak wiadomo: podręcznik, wykład, lekcja). Kontekstem publikacji, o których mowa, jest komunikacja dydaktyczna. Na tym gruncie poradnik, podobnie jak skrypt¹², można by uznać za gatunek pomocniczy, dopełniający tekst podręcznika i pełniący wobec niego funkcję służebną.

Część wydawnictw poradnikowych (medyczne, psychologiczne itd.) odwołuje się także do wartości właściwych podstylowi popularnonaukowemu; z wartości tych wymienić trzeba m.in.: ekspresywność i subiektywizm, konkretność i obrazowość wywodu, przystępność, wyrazistość i dynamikę przekazu, stymulatywność (także dialogowość), wreszcie „sekundarność informacyjną” (zob. Starzec 1999: 31–36). Reasumując: poradnictwu z reguły towarzyszy popularyzacja wiedzy¹³. Obserwacja bogatej empirii tekstowej pozwala dostrzec bliskość wielu książek poradnikowych i popularnonaukowych, tzn. tych, które mimo że poradnikami nie są, przejmują pewne ich cechy¹⁴.

Jerzy Bartmiński – za Antonim Furdalem – łączy wskazany gatunek ze stylem potocznym:

W rzeczywistości styl potoczny obejmuje szeroką gamę wypowiedzi – zarówno u s t n y c h z ich wewnętrznym zróżnicowaniem gatunkowym (rozmowy przy stole, na ulicy, w urzędach i sklepach, dyskusje w kolejkach, powitania i pożegnania, prośby i skargi, polecenia i życzenia, gratulacje i kondolencje, groźby i klótnie, opowiadania wspomnieniowe, relacje ze zdarzeń, flirty, kawały itd.), jak i p i s a n y c h [...], również zróżnicowanych gatunkowo (listy i pamiętniki, dzienniki prywatne, reportaże, porady życiowe, poradniki, artykuły i komentarze w prasie wysokonakładowej itd.; w pewnym stopniu także tzw. drobne wiadomości prasowe, ciężące jednak w stronę stylu urzędowego). (Bartmiński 1993: 118)

¹² Zob. zestawienie tabelaryczne pt. *Systematyka gatunków naukowych*, uzupełniające pracę S. Gajdy *Podstawy badań stylistycznych nad językiem naukowym* (1982).

¹³ Ta „diagnoza” pojawia się często w wypowiedziach poświęconych poradnictwu językowemu (np. Markowski, Puzynina 1993: 66). Nawiasem dodajmy również, że księgarze czy wydawcy przypisują poradnikowi takie oto „etykiety” ponadgatunkowe: literatura użytkowa, literatura popularna, literatura praktyczna, a nawet – literatura fachowa (odpowiednio: techniczna, psychologiczna, informatyczna itd.).

¹⁴ Różnica między wymienionymi obiektami dotyczyłaby intencji nadawcy, celu komunikacyjnego wypowiedzi i motywów podejmowania kontaktu z komunikantem. W pierwszym przypadku chodziłoby o codzienną „konsumpcję informacji” z jakiejś dziedziny (zob. Gajda 2001a: 312), w drugim – o kształtowanie światopoglądu, przybliżenie wybranych (najciekawszych, często zaskakujących) aspektów już ukonstytuowanej wiedzy, która jednak nie musi być (najczęściej nie jest) wykorzystywana na co dzień (np. osiągnięcia fizyki kwantowej). Adresat komunikatu popularnonaukowego czy poradnikowego zmierza do uzupełnienia swoich wiadomości, a podjęcie kontaktu z komunikantem uzależnia od własnych potrzeb i zainteresowań; kontakt ten ma charakter absolutnie dobrowolny, najczęściej nie jest ujęty w ramy działalności żadnej instytucji. Nie można wreszcie wykluczyć swoistego nadużycia komunikacyjnego, polegającego na przypisaniu nazwy genologicznej tekstom nieporadnikowym (popularnonaukowym), choć zasadniczo tytuł zawierający słowo *poradnik* mamy prawo potraktować jako jawny sygnał przynależności gatunkowej.

Choć kwalifikacja ta budzi pewne zastrzeżenia (np. Dunaj 1994: 29), da się ją mimo wszystko utrzymać; pamiętajmy, że doszukiwanie się w jakimś tekście wszystkich cech i wykładników stylu funkcjonalnego jest nieporozumieniem (Wojtak 2007: 17). Z cech „usprawiedliwiających” powyższą hipotezę – zwyczajowo przypisywanych stylowi potocznemu (Bartmiński 1993), a uobecniającego się w tekstach poradnikowych – obok empiryzmu, oznaczającego konkretność w widzeniu świata, na plan pierwszy wysuwają się: pragmatyzm, odwoływanie się do „racjonalności zdroworozsądkowej” oraz ocenianie rzeczywistości pod kątem potrzeb konkretnego człowieka¹⁵. Odmianami gatunkowymi typowymi dla stylu potocznego byłyby np. podręczne poradniki zawierające zbiory rozmaitych, zestawionych ze sobą (po)rad¹⁶.

Ze zobrazowanych tu opinii, które akcentują niepewny, rozchwiany status dyskursywny poradnika, wynika, iż styl nie zawsze jest elementem gatunkowej jedności wypowiedzi¹⁷. Przywołane postulaty badawcze wykluczają się tylko pozornie, a przyczyn zilustrowanego stanu jest co najmniej kilka. Trzeba je łączyć przede wszystkim z właściwościami gatunku poradnika, który zajmuje terytorium stylistycznego pogranicza, ma skłonność do przechowywania w swojej strukturze elementów o różnej proveniencji. Nie należy on do form skostniałych, sformalizowanych, przeciwnie – rozwija się żywiołowo i wykształca coraz to nowe warianty/odmiany. Owa niejednoznaczność charakterystyki stylistycznej wiąże się też z czynnikami determinującymi postać tekstów poradnikowych: z różnorodnością tematyki (odmienny charakter dyscyplin wiedzy obsługiwanych przez poradnictwo, ich mniejsza lub większa „fachowość”), z eksponowaniem odmiennych elementów komunikacyjnych (różne cechy i zakładane oczekiwania czytelników, różne relacje nadawczo-odbiorcze), a także z wielofunkcyjnością i „wielotekstowością” wypowiedzi – wszak poradnik to gatunek złożony (Ficek, w druku).

¹⁵ J. Anusiewicz (1992) definiuje potoczność jako „sposób doświadczenia świata i postawę wobec świata”. Racjonalność zdroworozsądkowa ewokuje typ wiedzy potocznej. Wiedza ta – jak pisze M. Marody – „odpowiadając na pytanie, jaka jest rzeczywistość, jest zarazem wiedzą o tym, jak wobec tej rzeczywistości należy się zachować” (cyt. za Anusiewicz 1992: 14). W ogólnych ramach wiedzy potocznej można wyróżnić – referując w dalszym ciągu za Anusiewiczem – wiedzę opisową (zbiór przekonań na temat rzeczywistości) i wiedzę-receptę (zbiór reguł poruszania się w tej rzeczywistości). Zob. też Warchała 2003.

¹⁶ W rodzaju: Jak domowym sposobem usunąć plamy? Jak pozbyć się kataru? Jak samemu zmontować regał? itd.

¹⁷ Potwierdzają to analizy i potoczna intuicja gatunkowa. Polemizuję tu ze znanym stwierdzeniem M. Bachtina (1986: 354).

Różnice w stylistycznej identyfikacji poradnika wynikają ponadto z faktu, że badacze realizujący określony zamysł poznawczy skupiają się na właściwościach odmian gatunkowych, miast brać pod uwagę cechy wspólne wszystkim seriom, co jest konieczne, jeżeli poszukujemy wzorca nadbudowanego nad różnymi tekstami¹⁸. Pewną rolę może wreszcie odgrywać przyzwyczajenie do tradycyjnych podziałów, które coraz słabiej przystają do zmieniającej się rzeczywistości komunikacyjnej (Witosz 2005: 146–160, 2009: 218–219, Wojtak 2007: 16–17, Loewe 2008: 163, Gajda 1993a: 252–257).

Chcąc uniknąć niepotrzebnych nieporozumień i pamiętając o tym, że niektóre gatunki mowy występują w różnych stylach w postaci wyspecjalizowanych wariantów (odmian gatunkowych)¹⁹, można by zaliczyć różne odmiany gatunkowe poradnika do osobnych stylów funkcjonalnych bądź – jeśli zgodzimy się na nowszą nieco opcję – do odrębnych dyskursów, zdeterminowanych przez czynniki społeczno-sytuacyjne i/lub ideologiczno-podmiotowe (Witosz 2009: 191–203, 220–221). Ale możliwe jest jeszcze inne, zasugerowane przez Marię Wojtak (2001, 2004), rozwiązanie. Badaczka ta opowiada się za funkcjonowaniem typu stylu określanego mianem „stylu tekstów użytkowych”²⁰. Na ów styl miałyby się składać wiązka cech wspólnych tekstom użytkowemu. Za takie cechy uznano: po pierwsze, szablonowość wiązaną ze standaryzacją całych schematów strukturalnych lub tylko określonych (analogicznych bądź kliszowanych) segmentów; po drugie, perswazyjność lub też apelatywność i sugestywność; po trzecie, bogactwo rejestrów stylistycznych. Różnice miałyby dotyczyć z kolei: hierarchii/możliwości neutralizowania cech, doboru ich językowych wykładników, a także zasad organizacji poziomu rejestrów (Wojtak 2004: 26).

Uważam, że stanowisko, w myśl którego odrębne warianty poradnika są podporządkowane osobnym odmianom stylowym, jest do zaakceptowania w ogólnej typologii gatunków. Jednakże przyjmując taki punkt widzenia, nie wskazujemy na specyfikę gatunkową obserwowanej formy mowy. W świetle przedstawionych argumentów propozycja Marii Wojtak wydaje się dla charak-

¹⁸ Zob. takie przykłady: Reymer (red.) 1985; Bronsztejn, Siemiendajew 2002; Pijarowska, Seweryńska 2002; Epping 2002; Cloke, Goldsmith 2000; Korszewska 2003; *Porady babuni* (Biblioteczka „Pani Domu”).

¹⁹ Odwołam się do egzemplifikacji użytej przez S. Gajdę: „Genetycznie wywodzący się z potocznej rozmowy list nie tylko sam funkcjonuje w różnych odmianach stylowych, np. list potoczny, list artystyczny i list (pismo) urzędowy, ale również dał początek nowym gatunkom, por. artykuł (naukowy i publicystyczny) czy podanie” (Gajda 1993a: 257) Por. też na ten temat: Wojtak 2007: 17; Witosz 2009: 228–248.

²⁰ Tego rodzaju projekt zdaje się aprobować np. W. Źarski (2010: 202).

terystyki poradnika bardziej odpowiednia (stanowi gwarancję „widzenia scałającego”; Balcerzan 1999: 360), choć wypada dodać, iż wyróżniki stylu tekstów użytkowych wymagają dookreślenia.

3. Komponent stylistyczny modelu poradnika

W poradnikowym wzorcu stylistycznym brak jednoznacznych obligacji; elementy tego wzorca są sprzężone z pozostałymi składowymi genotypu (zależności: styl ↔ pragmatyka, styl ↔ temat), zależą też od kontekstu. „Język” poradników jest podatny na reguły dyskursu, w którego orbitę te formy wchodzi²¹. W tkankę poradnika (bez względu na jego rodzaj) mogą zostać wprowadzone rozmaite, potrzebne do osiągnięcia celu wypowiedzi i nadania jej spodziewanego kształtu, środki: fleksyjne, składniowe, leksykalno-frazeologiczne. Nie jest to zresztą zabieg wyjątkowy. I tak np. styl potoczny (w jego różnych „odcieniach”) ułatwia objaśnianie i „przekładanie” skomplikowanych treści, wpływa na interakcyjność przekazu, zmniejszenie dystansu komunikacyjnego, z kolei figury retoryczne mogą być wyrazem pozytywnej waloryzacji tematu, efektywnym (i efektywnym) sposobem jego zaprezentowania (zob. Wojtak 1994, Ficek 2003, 2006; tam też cytaty przybliżające „szatę stylistyczną” poradników).

Repertuar wymienionych środków wyrazu – na ogół zamierzonych i świadomych – można z pewnością różnie oceniać. Wymienić wypada następujące jakości przeciwstawne, które uobecniają się w efekcie zderzenia różnych rejestrów stylistycznych: typowość – oryginalność, pisany charakter przekazu – kolokwialność, oficjalność – potoczność itp.²²

Jeśli założymy, jak chcą badacze (Skubalanka 2000: 18–27, 2001: 21–41; por. też Bańkowska, Mikołajczuk [red.] 2000: 56), że akomodacja wzorca stylistycznego do tekstu odbywa się równolegle z akomodacją gatunkową, to zgodzimy się również z tym, iż reguły przetwarzania nierzadko odnoszą się do kilku modeli jednocześnie. Stylistyka okazji poradnika powstających w konsekwen-

²¹ Wspecjalizowane dziedziny wiedzy (technika, prawo, administracja, finanse, informatyka, medycyna itd.) narzucają podległym sobie gatunkowym aktualizacjom własną terminologię, własne „schematy językowe” (Żarski 2010: 215–217). Zob. publikacje poradnikowe: Durantel, Joly 2003; Kaszowski 1990; Murray 1998; *Pułapki podatkowe* 2003.

²² Korzystam z ustaleń, które, choć sformułowane w innym kontekście, da się z powodzeniem wyzyskać także na potrzeby mojego opracowania. Takie jakości przywołuje M. Wojtak (2004: 19–20), charakteryzując „skalę paradoksów” gatunków prasowych.

cji zachodzenia tych procesów (idzie tu o kontaminację gatunkową) ulega dalszym przekształceniom²³.

4. Styl gatunku a styl gatunkowy

Pisze Bożena Witosz:

Jako model tekstu, gatunek zawiera wyznacznik stylistyczny, który przenika wszystkie jego pozostałe komponenty, nadając całej strukturze specyficzny kształt – **styl gatunku**. Jednakże relacja gatunku i stylu ma charakter wzajemnej determinacji. (Witosz 2009: 218)²⁴

I dalej:

Obserwacje gatunku z perspektywy stylistycznej mogą zmierzać w dwu kierunkach. Jeden to próba całościowego opisu wielowymiarowych relacji wszystkich komponentów gatunku, nadających mu swoiste piętno (styl). Podejście to wymaga obszernych i wieloaspektowych analiz [...]. Drugi sposób – poprzez koncentrację uwagi na szczególnie wyrazistych cechach dyferencjalnych (sygnałach gatunku) – wykracza poza granice gatunku i bada wpływ jego stylu na inne formy tekstowe w ramach danej kultury. (Witosz 2009: 224)

Podejmując drugi z zaproponowanych wątków dociekań, należy nadmienić o zabawach poradnikową konwencją gatunkową, które to zabawy, co potwierdza praktyka czytelnicza, są coraz częstsze²⁵. Kształt poradnika może być naśladowany np. przez powieść dla kobiet, skecz kabaretowy czy felieton. Elementy poradnikowego modelu wykorzystywane w różnych zabiegach stylizacyjnych to: osobliwie pojmowana funkcja komunikatu, kreacja nadawcy (udzielającego porad) i odbiorcy (przyjmującego porady) oraz, w pewnym sensie, łączących ich relacji, to także elementy struktury, przede wszystkim porada i związane

²³ Wszelkie aktualizacje gatunku grupuję w dwa bloki: 1) tekstowych aktualizacji (proto)typowych, 2) tekstowych aktualizacji nie(proto)typowych (Ficek 2006: 152–176, zob. też Ficek, w druku). Tekstowe aktualizacje nie(proto)typowe odpowiadają formom „poruszonym”, „pogranicznym”, „synkretycznym” i nawiązują do wzorców gatunkowych innych wypowiedzi. Do aktualizacji nie(proto)typowych zaliczyłabym np. *Poradnik grzybiarza* Władysława Wojewody (1992). Otóż wyjątkowość tej pozycji polega na tym, że nawiązuje ona do opisów zaczerpniętych z przewodników botanicznych lub atlasów zoologicznych. Na takie koneksje wskazuje rodzaj eksponowanych informacji, a także sposób ich globalnego uporządkowania, uwzględniający reguły nadrzędności i podrzędności. Opisy uzupełnione zostały o fotografie i, co istotniejsze, o zalecenia praktyczne, których obecność upoważnia do rozpatrywania publikacji na tle form poradnikowych.

²⁴ Badacze odróżniają czasem styl gatunku (wzorec typowy) i styl tekstu (wzorec indywidualny). W niektórych opracowaniach mówi się nie tylko o stylu tekstu, ale też o jego języku (por. Bańkowska, Mikołajczuk [red.] 2000: 54 i n.).

²⁵ Nawiązuję tu do konstatacji odnotowanych w: Ficek 2010. O pojęciu stylizacji pisał natomiast S. Dubisz (1996).

z nią aksjologiczne nacechowanie tekstu, tytuł, a w dalszej kolejności – sposób prezentowania treści i walory języka, takie jak chociażby nakazowość²⁶.

Czy jednak mówienie o istnieniu stylu poradnikowego – na tym etapie ewolucji struktury – byłoby w pełni uzasadnione? Przez wyznaczniki owego stylu należałoby rozumieć rozpoznawalne cechy poradnika występujące nie tylko w tekstach, które reprezentują ten właśnie gatunek²⁷. Przypomnijmy: kategoria stylu gatunkowego przysługuje wyłącznie „gatunkom głęboko zakorzenionym w tradycji bądź odznaczającym się wysokim prestiżem komunikacyjnym (w przypadku gatunków prasowych będzie to styl felietonowy, reportażowy czy eseistyczny)” (Wojtak 2004: 28). Można odnieść wrażenie, że poradnik powoli próbuje do tej grupy przeniknąć²⁸.

* * *

Na zakończenie warto dopowiedzieć, iż style językowe są reprezentowane nie tylko przez kody werbalne (Bańkowska, Mikołajczuk [red.] 2000: 57). W przypadku poradnika w grę wchodzi m.in. kod obrazu – rysunek, wykres – czy szerzej: „uformowanie graficzne” (Starzec 1999) całości²⁹. Warto też zaplanować dalsze poszukiwania, zakładające wnikliwy ogląd empirii tekstowej oraz odrębności, które wynikają z indywidualnych preferencji i cech twórców wypowiedzi. Wszak podporządkowanie się jednakowym obligacjom gatunkowym nie oznacza „produkcji” takich samych tekstów.

Wydawcy często przekonują, że jakaś pozycja nie jest po prostu „zwykłym, zimnym poradnikiem”, pochwały dotyczą również językowego warsztatu autora/doradcy. Uwagę zwraca zmetaforyzowany język Louise L. Hay, Mariny Sisson i Ewy Foley, „głęboki, uniwersalny i nieco pomnikowy” styl Wojciecha Eichelbergera (Jastrun 1999: 66) oraz „przenikliwa, żywa, nasycona ciepłym sarkazmem” narracja Zofii Milskiej-Wrzosińskiej (z recenzji zamieszczonej na

²⁶ Zob. choćby następujące przykłady tekstów satyrycznych: Chmielewska 2002, 2004 czy Kofia 2004. Przeglądu komponentów (pragmatycznego, strukturalnego, poznawczego, stylistycznego i aksjologicznego) poradnikowego modelu gatunkowego dokonałam w rozprawie: Ficek 2006: 100–143. O przynależności do badanego gatunku w ogromnym stopniu decyduje wymiar pragmatyczny.

²⁷ Trawestuję wypowiedź E. Balcerzana (2000: 98). Swe wątpliwości formułowałam także w: Ficek 2010: 52.

²⁸ Pisarstwo poradnikowe ma przecież stosunkowo długą tradycję (zob. np. Zierkiewicz 2004: 50–54). Na polskim rynku wydawniczym wciąż przeważają jeszcze teksty tłumaczone, ale stopniowo przybywa też literatury rodzimej. Zob. Barjot 2003 i dla porównania Nejman 2003.

²⁹ Zob. ponadto poradniki słowno-fotograficzne, w których strona wizualna góruje nad werbalną: Lalvani 2003; Woodall, Cobstantine 2003; Davis 2002.

okładce). Z problematyki stylu nie wolno zatem eliminować osobowości autora – poznawczej oraz komunikacyjno-językowej. O ile wybór gatunku jest w dużym stopniu „zgramatykalizowany”, o tyle „obszar stylu stanowi właściwą domenę działania indywidualnych preferencji jego nadawcy” (Sławkowa 2000: 307). Wzorzec gatunku obejmuje typowe sposoby realizacji częściowych intencji komunikacyjnych, ale to nadawca interpretuje je na własny użytek (Witosz 2009: 115–137, Bańkowska, Mikołajczuk [red.] 2000: 53).

Literatura

- Anusiewicz J., 1992, *Potoczność jako sposób doświadczania świata i jako postawa wobec świata*. – *Język a kultura*, t. 5: *Potoczność w języku i kulturze*, red. J. Anusiewicz, F. Nieckula, Wrocław.
- Bachtin M., 1986, *Estetyka twórczości słownej*, Warszawa.
- Balcerzan E., 1999, *Nowe formy w pisarstwie i wynikające stąd porozumienia*. – *Humanistyka przełomu wieków*, red. J. Koziński, Warszawa.
- Balcerzan E., 2000, *W stronę genologii multimedialnej*. – *Genologia dzisiaj*, red. W. Bolecki, I. Opacki, Warszawa.
- Bańkowska E., Mikołajczuk A. (red.), 2003, *Praktyczna stylistyka nie tylko dla polonistów*, Warszawa.
- Barjot F., 2003, *Jak wychować męża*, Warszawa.
- Bartmiński J., 1993, *Styl potoczny*. – *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, t. 2: *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Wrocław.
- Bartmiński J., Niebrzegowska-Bartmińska S., 2009, *Tekstologia*, Warszawa.
- Bolecki W., 2007, *O gatunkach to i owo*. – *Polska genologia literacka*, red. D. Ostaszewska, R. Cudak, Warszawa.
- Bronsztejn I.N., Siemiendajew K.A., 2002, *Matematyka. Poradnik encyklopedyczny*, Warszawa.
- Chmielewska J., 2002, *Jak wytrzymać ze współczesną kobietą*, Warszawa.
- Chmielewska J., 2004, *Książka poniekąd kucharska*, Warszawa.
- Cloke K., Goldsmith J., 2000, *Jak rozwiązywać konflikty w pracy*, Warszawa.
- Davis J., 2002, *Nauka brydża w weekend*, Warszawa.
- Dobrzyńska T., 1992, *Gatunki pierwotne i wtórne. (Czytając Bachtina)*. – *Typy tekstów*, red. T. Dobrzyńska, Warszawa.
- Dobrzyńska T., 2003, *Tekst – w perspektywie stylistycznej*. – *Taż, Tekst – styl – poetyka*, Kraków.
- Dubisz S., 1996, *O stylizacji językowej*, „Język Artystyczny”, t. 10, red. D. Ostaszewska, E. Sławkowa, Katowice.
- Dunaj B., 1994, *Kategoria oficjalności*. – *Współczesna polszczyzna mówiona w odmianie opracowanej (oficjalnej)*, red. Z. Kurzowa, W. Śliwiński, Kraków.

- Durantel P., Joly È., 2003, *Łowienie ryb – gatunek po gatunku*, Warszawa.
- Epping R.Ch., 2002, *Przewodnik po światowej ekonomii*, Warszawa.
- Ficek E., 2003, *Metody pozyskiwania czytelności w poradnikach intymnych, motywacyjnych i komputerowych*, „Stylistyka”, XII, s. 353–369.
- Ficek E., 2006, *Poradnik. Model gatunkowy i jego tekstowe aktualizacje*, Katowice (niepublikowana rozprawa doktorska).
- Ficek E., 2010, *Od cytatu do parodii. O literackich grach z konwencją poradnika uwag kilka*, „Język Artystyczny”, t. 14, red. B. Witosz, Katowice.
- Ficek E., w druku, *Współczesny poradnik: próba lingwistycznej charakterystyki gatunku i jego wielorakich aktualizacji*. – *Linguarum silva*, t. 1: *Opozycja – przeciwieństwo – kontrast w języku i tekście*, red. B. Mitrenga, Katowice.
- Gajda S., 1982, *Podstawy badań stylistycznych nad językiem naukowym*, Warszawa–Wrocław.
- Gajda S., 1990, *Współczesna polszczyzna naukowa. Język czy żargon?*, Opole.
- Gajda S., 1993a, *Gatunkowe wzorce wypowiedzi*. – *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, t. 2: *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Wrocław.
- Gajda S., 1993b, *Styl naukowy*. – *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, t. 2: *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Wrocław.
- Gajda S., 1999a, *Język nauk humanistycznych*. – *Polszczyzna 2000. Oredzie o stanie języka na przełomie tysiącleci*, red. W. Pisarek, Kraków.
- Gajda S., 1999b, *Współczesny polski dyskurs naukowy*. – *Dyskurs naukowy – tradycja i zmiana*, red. S. Gajda, Opole.
- Gajda S., 2001a, *Język naukowy*. – *Język polski*, red. S. Gajda, Opole.
- Gajda S., 2001b, *Wybór najnowszej literatury stylistycznej*. – Kurkowska H., Skorupka S., *Stylistyka polska. Zarys*, Warszawa.
- Jastrun T., 1999, „Instrukcja obsługi człowieka”. *Poradniki – papierowa szkoła życia*, „Polityka”, 52, s. 64–68.
- Kaszowski M., 1990, *Poradnik animatora. Podstawy chrześcijańskiej formacji*, Katowice.
- Kofta K., 2004, *Jak zdobyć, utrzymać i porzucić mężczyznę*, Warszawa.
- Korszewska E., 2003, *Przyjemne odchudzanie*, Warszawa.
- Kurkowska H., Skorupka S., 2001, *Stylistyka polska. Zarys*, Warszawa.
- Lalvani V., 2003, *Poradnik zdrowia i urody. Joga*, [b.m.w.].
- Loewe I., 2008, *O pojęciu transgatunku. Studium przypadku*. – *Styl a semantyka*, red. I. Szczepankowska, Białystok.
- Markowski A., Puzynina J., 1993, *Kultura języka*. – *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, t. 2: *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Wrocław.
- Murray K., 1998, *Komputer – to proste*, Warszawa.
- Nejman K., 2003, *Jak zdobyć męża... lub żonę*, Białystok.
- Pijarowska R., Seweryńska A.M., 2002, *Sztuka prezentacji. Poradnik dla nauczycieli*, Warszawa.

- Porady babuni* (Biblioteczka „Pani Domu”), 2003, t. 3: *Unikalny zbiór 477 sprawdzonych domowych sposobów*, Warszawa.
- Pułapki podatkowe 2003* (dodatek do „Gazety Prawnej”).
- Reymer B. (red.), 1985, *Mały poradnik mechanika*, t. 1 i 2, Warszawa.
- Skubalanka T., 2000, *Wprowadzenie do gramatyki stylistycznej języka polskiego*, Lublin.
- Skubalanka T., 2001, *Podstawy analizy stylistycznej. Rozważania o metodzie*, Lublin.
- Sławkowa E., 2000, *Style współczesnego felietonu (z zagadnień stylistyki gatunku)*. – *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. 1: *Mowy piękno wielorakie*, red. D. Ostaszewska, Katowice.
- Starzec A., 1999, *Współczesna polszczyzna popularnonaukowa*, Opole.
- Warchala J., 2003, *Kategoria potoczności w języku*, Katowice.
- Wilkoń A., 2002, *Spójność i struktura tekstu. Wstęp do lingwistyki tekstu*, Kraków.
- Witosz B., 2005, *Genologia lingwistyczna. Zarys problematyki*, Katowice.
- Witosz B., 2009, *Dyskurs i stylistyka*, Katowice.
- Wojewoda W., 1992, *Poradnik grzybiarza*, Warszawa.
- Wojtak M., 1994, *Przyjacielsko, miło, zrozumiale, czyli o stylu poradnika*. – *Kształcenie porozumiewania się*, red. S. Gajda, J. Nocoń, Opole.
- Wojtak M., 1998, *Stylistyka a pragmatyka – stan i perspektywy w stylistyce polskiej*, „Stylistyka”, VII, s. 369–377.
- Wojtak M., 2001, *Pragmatyczne aspekty analiz stylistycznych tekstów użytkowych*. – *Stylistyka a pragmatyka*, red. B. Witosz, Katowice.
- Wojtak M., 2004, *Gatunki prasowe*, Lublin.
- Wojtak M., 2005, *Stylistyczne ukształtowanie tekstów prasowych*. – *Współczesne analizy dyskursu*, red. M. Krauz, S. Gajda, Rzeszów.
- Wojtak M., 2007, *Styl gatunku, styl gatunkowy a styl funkcjonalny w perspektywie analitycznej*. – *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. 3: *Gatunek a odmiany funkcjonalne*, red. D. Ostaszewska, Katowice.
- Woodall T., Cobstantine S., 2003, *Jak się nie ubierać*, Warszawa.
- Zdunkiewicz-Jedynak D., 2008, *Wykłady ze stylistyki*, Warszawa.
- Zierkiewicz E., 2004, *Poradnik – oferta wirtualnej pomocy?*, Kraków.
- Żarski W. 2010, *Wzorzec gatunkowy polskich poradników kucharskich i jego uwarunkowania tekstowe*. – *Dobra rada nie zawada. Rady, porady, poradniki w języku, literaturze i kulturze*, red. W. Żarski, B. Staniów, Koszalin.

Style(s) of a handbook. Around the stylistic component of the genre and text

The aim of the present article was to conduct a primary analysis of a style/styles of a modern self-help manual (particularly in the form of a book), which analysis would take into consideration the following detailed problems: a handbook versus typical

styles, the stylistic component of the handbook model, the style of a handbook and/versus the “handbook-like” style, the style of handbook texts. The observations presented here should be perceived as a fragment of a broader project which focused on recreating a model (a pattern) of the genre and its textual realisations. The analyses were conducted in line with the paradigms of linguistic genology and stylistics.

The subject was selected on the basis of an assumption pertaining to the uncertain discursive status of handbooks – being now an expansive, polymorphic and transgressive form of discourse, which spreads its features to other genre forms. Uncertain remains the stylistic affiliation of this form of utterance, recognised by receivers/readers. Within the handbook sphere (no matter what genre it represents), one may introduce indicators of numerous styles and language variants. Specialist fields of science (law, Information Technology, medicine, etc.) impose their own, more or less hermetic ‘language’ on genre actualisations. Language styles are represented not only by verbal codes. In the case of handbooks, equally important is the image code – a picture, chart, or in a broader sense: a graphic shape of the text (a book). The review of textual empiricism should also be extended by stylistic distinctiveness which arises from individual preferences and traits of the author of discourse.

Keywords: *handbook, functional genres, genre style, text style, linguistic genology.*